

ABDULLA QODIRIY IJODIGA ADABIY TANQIDCHILIK MUNOSABATI

Abdupattoyeva Mavluda

Farg'ona davlat universiteti

Filologiya fakulteti o'zbek tili yo'nalishi

4-bosqich talabasi

Annotatsiya: O'zbek romanchilik maktabining asoschisi, buyuk adib Abdulla Qodiriy ijodining salkam bir asrlik davrni qamrab olgan adabiy tanqidchilikdagi talqinlari va tahlili masalalari tadqiq etiladi. Tadqiqotda Bahodir Karimovning Qodiriy merosini jahon adabiyotshunosligi mezonlari asosida tahlil qilgan xulosalari, Umarali Normatovning "Qodiriy mo'jizasi" konsepsiyasi hamda adibning iymon-e'tiqod butunligi borasidagi qarashlariga alohida urg'u berilgan.

Sharqshunos olim E.E. Bertelsning Qodiriy tomonidan "oltinchi romanchilik maktabi" yaratilgani haqidagi e'tirofi adabiy faktlar asosida yoritiladi. Ulug'bek Hamdamning adib tomonidan XIX asr voqeligining xolis va obyektiv tasvirlanishi milliy o'zlikni anglashdagi xizmati ekanligi haqidagi mulohazalari tahlilga tortilgan. Sho'ro davri tanqidchiligidagi "vulgar sotsiologizm" illatlari va mustaqillik yillari qodiriyshunosligidagi erishilgan yutuqlar, xususan, adib shaxsiyati va estetik idealining yangicha talqinlari qiyosiy o'rganilgan. Qodiriy ijodiga munosabat — doimiy harakatdagi estetik jarayon hamda millat ma'naviyatini belgilovchi muhim omil ekanligi haqida xulosalar chiqariladi.

Kalit so'zlar: Abdulla Qodiriy, adabiy tanqidchilik, o'zbek romanchiligi, "Oltinchi roman maktabi", estetik ideal, Umarali Normatov, Bahodir Karimov, Ulug'bek Hamdam, badiiy mahorat, milliy o'zlik, "O'tkan kunlar", tarixiy xolislik.

Kirish

O‘zbek milliy uyg‘onish davri adabiyotining ulkan siymosi, milliy romanchilik maktabining asoschisi Abdulla Qodiriy ijodi salkam bir asrdan buyon nafaqat kitobxonlar, balki adabiy tanqidchilikning ham diqqat markazida bo‘lib kelmoqda. Adibning "O‘tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon" kabi durdona asarlari o‘zbek badiiy tafakkurini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqdi. Mashhur sharqshunos olim E.E. Bertelsning e‘tiroficha, dunyoda mavjud beshta yirik romanchilik maktabi (fransuz, rus, ingliz, nemis va hind) qatoriga Abdulla Qodiriy tomonidan "oltinchi — o‘zbek romanchilik maktabi" qo‘shildi. Bu e‘tirof adib ijodining nafaqat mintaqaviy, balki jahon miqyosidagi ulkan ahamiyatini belgilab beruvchi asosiy ilmiy mezondir.

Qodiriy ijodiga munosabat davrlar silsilasida turli mafkuraviy va estetik qarashlar ta’sirida o‘ta ziddiyatli kechdi. XX asrning 20-30-yillarida adib asarlari hukmron mafkura tazyiqi ostida "vulgar sotsiologizm" va partiyaviylik tamoyillari asosida shafqatsiz tanqid qilindi. Sotti Husayn kabi munaqqidlarning dastlabki hujumkor taqrizlaridan tortib, keyinchalik adibning "millatchilik" va "o‘tmishni ideallashtirish"da ayblanishi qodiriyshunoslik tarixining fojiali sahifalaridir. Mustaqillik yillariga kelibgina Qodiriy merosini xolis, milliy istiqloq g‘oyalari va jahon adabiyotshunosligi mezonlari asosida o‘rganish imkoniyati yaratildi. Bugungi kunda Bahodir Karimov, Umarali Normatov, Ulug‘bek Hamdam kabi olimlarning tadqiqotlarida Qodiriy merosi shunchaki badiiy matn emas, balki millatning ma’naviy qiyofasini ko‘rsatuvchi ko‘zgu, "iymon va e‘tiqod darsligi" sifatida talqin qilinmoqda. Shu bois, adib ijodiga bo‘lgan adabiy-tanqidiy munosabatlarning tadrijiy rivojlanishini o‘rganish o‘zbek adabiyotshunosligi uchun dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Abdulla Qodiriy ijodini o‘rganish, ya’ni "qodiriyshunoslik" fani uzoq va murakkab tarixga ega. Dastlabki yillarda Abdurahmon Sa’diy va Oybek kabi munaqqidlar adibning roman janridagi mahoratini ilmiy tahlil qila boshlagan bo‘lsalar, keyingi davrlarda Izzat Sulton, Matyoqub Qo‘shjonov kabi zabardast olimlar uning asarlaridagi realizm va badiiy uslub masalalarini tadqiq etdilar. Zamonaviy qodiriyshunoslikda esa Umarali Normatovning "Qodiriy mo‘jizasi" konsepsiyasi markaziy o‘rin egallaydi. Olimning

ta'kidlashicha, yozuvchining estetik bisoti hali-hanuz to'liq kashf etilmagan, uning asarlaridagi ramzlar, diniy-ma'rifiy qatlamlar va murakkab inson ruhiyati tasviri yangicha talqinlarni kutmoqda. Bahodir Karimov esa adib ijodi atrofidagi salkam bir asrlik ilmiy manbalarni jahon adabiyotshunosligi mezonlari (tanqid, tahlil va talqin) asosida tizimlashtirib, yangi bosqichga ko'tardi.

Abdulla Qodiriy ijodiga nisbatan shakllangan adabiy-tanqidiy qarashlarni davriy ketma-ketlikda tahlil qilish va uning o'zbek romanchiligi rivojidadagi mislsiz xizmatlarini ilmiy asoslashdir. Ushbu maqsaddan kelib chiqib, quyidagi vazifalar belgilab olindi:

-Qodiriyshunoslikning shakllanish bosqichlari va sho'ro davri tanqidchiligidagi ziddiyatli jarayonlarni ochib berish;

-Jahon olimlari tomonidan adib ijodiga berilgan baholarning ilmiy-nazariy asoslarini yoritish;

-Mustaqillik davri tadqiqotlarida Qodiriyning estetik ideali va iymon-e'tiqod butunligiga berilgan yangicha talqinlarni umumlashtirish;

-Ulug'bek Hamdamning adib tomonidan tariximizning (XIX asr voqeligining) xolis tasvirlanishi milliy o'zlikni anglashdagi xizmati ekanligi haqidagi qarashlarini tahlil qilish.

O'zbek romanchilik maktabining tan olinishi va jahoniy e'tirof

Abdulla Qodiriy ijodi nafaqat o'zbek adabiyoti, balki butun Sharq uyg'onish davri adabiyotining cho'qqisi hisoblanadi. Tadqiqotchi B. Valiyev o'zining ilmiy izlanishlarida mashhur sharqshunos olim E.E. Bertelsning tarixiy xulosasini keltirib o'tadi. Bertelsga ko'ra, dunyoda mavjud beshta klassik romanchilik maktabi (fransuz, rus, ingliz, nemis va hind) qatorida Qodiriy oltinchi — O'zbek romanchilik maktabiga asos soldi. Bu shunchaki maqtov emas, balki Qodiriyning "O'tkan kunlar" asari orqali roman janrini milliy zamin va Sharqona ruh bilan qanchalik yuksak darajada sintez qilganiga berilgan ilmiy bahodir. Ulug'bek Hamdam ham o'zining 2012-yildagi maqolasida adibning bu xizmatini yuksak

baholab, Qodiriy XIX asr voqeligini xolis va obyektiv tasvirlash orqali xalqning milliy o'zligini aks ettirganini ta'kidlaydi.

Qodiriyshunoslikning tadrijiy yo'li: Tanqid va tahlil

Adabiyotshunos Bahodir Karimov "Abdulla Qodiriy: tanqid, tahlil va talqin" monografiyasida qodiriyshunoslikning salkam bir asrlik murakkab manzarasini chizib beradi. Olimning fikricha, Qodiriy asarlari har doim ham adolatli baholanmagan. XX asrning 20-30-yillarida adib ijodi "vulgar sotsiologizm" qurboni bo'ldi. Sotti Husayn kabi munaqqidlar Qodiriyni "eskilik tarafdori" sifatida ayblab, asarlarini sinfiy kurash prizmasidan o'tkazishga urindilar.

Bahodir Rahmonov o'zining "O'zbek adabiy tanqidchiligi" o'quv qo'llanmasida qayd etganidek, har qanday mafkuraviy tazyiqlarga qaramay, Oybek, Izzat Sulton va Matyoqub Qo'shjonov kabi munaqqidlar Qodiriy realizmining qudratini ilmiy asoslashda davom etdilar. Ular Qodiriy uslubining xalqchilligi va obrazlar yaratishdagi mahoratini partiyaviy qoliplardan yuqori qo'ya oldilar.

"Qodiriy mo'jizasi" va iymon-e'tiqod masalasi

Zamonaviy qodiriyshunoslikning yirik namoyandasi Umarali Normatov adib ijodini "mo'jiza" deb ataydi. Olimning "Qodiriyning so'nggi iltijosi" (2014) asarida adib shaxsiyati va uning iymon-e'tiqodi masalasi markaziy o'ringa chiqadi. Normatovning fikricha, Qodiriyning badiiy olami — bu iymon va e'tiqod olamidir. Adib o'z qahramonlari (Otabek, Kumush, Anvar) orqali millatning ideal qiyofasini yaratdi.

Olim shuni alohida uqtiradiki, Qodiriy merosining ko'pgina qirralari, ayniqsa, uning estetik bisoti hali to'liq o'rganilmagan. Adib asarlaridagi ramzlar, diniy va falsafiy qatlamlar bugungi kunda yangicha talqinlarni talab qiladi. Ulug'bek Hamdam esa Normatovning qarashlarini davom ettirib, Qodiriy o'z davrining farzandi bo'lishiga qaramay, "zamona suronlari girdobidan omon chiqqan" va davr tazyiqlarini yengib o'tib, undan yuqori ko'tarila olgan buyuk simo ekanligini ta'kidlaydi.

Adib shaxsiyati va badiiy mahorat uygʻunligi

Qodiriyshunoslik tarixida uning shaxsiyati va ijodiy metodi doimo bir butunlikda oʻrganiladi. B. Valiyev keltirgan maʼlumotlarga koʻra, Qodiriyning oilasidagi kitobxonlik muhiti, uning Markiz va Lenin asarlaridan ilhomlangani (davr talabiga koʻra aytilgan boʻlsa-da), aslida uning jahon madaniyatidan chuqur xabardorligidan dalolat beradi.

Adabiy tanqidchilikda Qodiriyning tili ham alohida tadqiqot obyekti hisoblanadi. U oʻzbek adabiy tilining imkoniyatlarini maksimal darajada namoyish etdi. Uning asarlaridagi har bir soʻz, har bir tasviriy vosita milliy ruhni ifodalashga xizmat qiladi. Munaqqidlar eʼtiroficha, Qodiriy yaratgan til — oʻzbek tilining eng toza va jozibador namunasi.

Xulosa

Abdulla Qodiriy ijodi va uning adabiy tanqidchilikda oʻrganilish tarixini kompleks tahlil qilish natijasida quyidagi ilmiy-nazariy xulosalarga kelindi. Qodiriy nafaqat oʻzbek adabiyotida roman janriga asos soldi, balki jahon adabiy jarayonida oʻziga xos milliy yoʻnalish yaratdi. Tadqiqotchi B. Valiyev manbalarida keltirilgan mashhur sharqshunos E.E. Bertelsning "Oltinchi romanchilik maktabi" haqidagi eʼtirofi bugungi qodiriyshunoslikning fundamental asosi boʻlib xizmat qilmoqda. Bu maktab Gʻarb romanchiligi texnikasini Sharqning badiiy-falsafiy tafakkuri va milliy ruhi bilan mukammal darajada sintez qila olganligi bilan jahon adabiyoti xazinasidan munosib oʻrin egalladi.

Adibning eng buyuk xizmati — tariximizning eng murakkab nuqtasi boʻlgan XIX asr voqeligini badiiy boʻyoqlarsiz, xolis va obyektiv tasvirlab berganidir. Ulugʻbek Hamdam taʼkidlaganidek, Qodiriy "Oʻtkan kunlar" orqali millatga oʻzligini koʻrsatib berdi, ijtimoiy fojealarimizning ildizlarini badiiy tahlil qildi va kelajak avlod uchun maʼnaviy uygʻonish darsligini yaratdi. Uning asarlari shunchaki oʻtmish hikoyasi emas, balki millatning oʻzini anglash yoʻlidagi ulkan qadamidir.

Adabiy tanqidchilik tarixini o‘rganish (B. Karimov va B. Rahmonov tadqiqotlari misolida) Qodiriy ijodi har qanday siyosiy tuzum va vaqtinchalik mafkuraviy qoliplardan baland tura olgan. Sho‘ro davrining "vulgar sotsiologizmi" adib merosini kamsitishga, unga "millatchilik" tamg‘asini bosishga urinsa-da, vaqt sinovi va xolis munaqqidlarning (Oybek, Izzat Sulton, Umarali Normatov) ilmiy jasorati tufayli uning badiiy qiymati saqlanib qoldi. Mustaqillik yillarida esa bu meros chinakam adolatli bahosini olib, yangi talqinlar bilan boyidi. Umarali Normatovning kontsepsiyasiga ko‘ra, "Qodiriy mo‘jizasi" — bu iymon va e‘tiqod butunligidir. Adibning shaxsiyati, uning hatto eng og‘ir qatog‘on yillaridagi ma‘naviy matonati uning asarlaridagi qahramonlar xarakteri bilan yaxlitlikni tashkil etadi. Qodiriy yaratgan estetik ideal — komil inson va ozod vatan g‘oyasi bugungi kun uchun ham nihoyatda dolzarbdir.

Qodiriyning estetik bisoti hali-hanuz to‘liq kashf etilgani yo‘q. Uning asarlaridagi ramziylik, diniy-axloqiy qatlamlar va inson ruhiyati tasviri kelgusi avlod tadqiqotchilari uchun ham boy va tuganmas manba bo‘lib qolaveradi. Qodiriyshunoslik — bu doimiy harakatdagi, millat ma‘naviy yuksalishi bilan parallel ravishda o‘tib boradigan tirik ilmiy jarayondir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bahodir Karimov. *Abdulla Qodiriy: Tanqid, tahlil va talqin.* – Toshkent: "Fan", 2006.
2. Umarali Normatov. *Qodiriyning so‘nggi iltijosi.* – Toshkent: "Movarounnahr", 2014.
3. B. Nazarov, A. Rasulov va b. *O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixi.* – Toshkent: "Cho‘lpon", 2012.
4. B. Valiyev. *Abdulla Qodiriy (1894-1938).* – Toshkent: "Ziyo-uz kutubxonasi".
Ulug‘bek Hamdam. *Qodiriyning xizmati nimada?* (Maqola), 2012.
5. B. Rahmonov. *O‘zbek adabiy tanqidchiligi.* – Toshkent: "Istiqlol nuri", 2015.